

Эргешали кызы Айчүрөк, Азамбаев У., Айдарова М. Д.

ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ ҮЙ-БҮЛӨДӨ АДЕП-САЛТТЫ
САКТООГО ТАРБИЯЛООНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

Эргешали кызы Айчүрөк, Азамбаев У., Айдарова М. Д.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ
НА СОХРАНЕНИЕ НРАВСТВЕННЫХ ТРАДИЦИЙ В СЕМЬЕ

Ergeshali kyzy Aychurok, Azambaev U., Aydarova M.

FEATURES OF EDUCATING STUDENTS IN ADOLESCENCE TO PRESERVE
MORAL TRADITIONS IN THE FAMILY

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-6022-3869>

УДК: 377

Бул макалада өспүрүм курактагы окуучуларды үй-бүлөдө адеп-ахлактык салттарды сактоого тарбиялоо маселеси каралды. Өспүрүм курак инсандын калыптанышындагы маанилүү мезгил болуп саналат, анда өспүрүмдөр адеп-ахлак жана этика боюнча суроолорго жооп издешет. Маданий жана руханий баалуулуктарды муундан муунга өткөрүп берүүдө үй-бүлө негизги ролду ойнойт. Макалада өспүрүм курактагы өзгөчөлүктөрү, үй-бүлөдө адеп-ахлак нормаларын тарбиялоо ыкмалары жана бул жараянга мектептин ролу талкууланат. Жеке үлгү, ачык баарлашуу, Үй-бүлөлүк каада-салттар жана ырым-жырымдар, ошондой эле өспүрүмдөрдүн үй-бүлөнүн маданий тамырлары менен байланышын чыңдоо жолдору сыяктуу ата-энелердин ыкмалары келтирилген. Ата-энелер жана тарбиячылар туш болушу мүмкүн болгон кыйынчылыктар жана тоскоолдуктар, анын ичинде муундардын кагылышуусу, социалдык медианын таасири жана убакыттын кысымы талданат. Макалада үй-бүлө менен мектептин кызматташтыгына негизделген адеп-ахлактык салттарды тарбиялоого комплекстүү мамиле жасалып, өспүрүмдөр арасында бекем адеп-ахлактык пайдубалды калыптандырууга багытталган.

Ачкыч сөздөр: өспүрүм курак, нарк-насил, адеп-салт, тарбиялоо, элдик педагогика, салттуу эреже, улуттук баалуулук.

В данной статье рассматривается вопрос воспитания учащихся в подростковом возрасте на сохранение нравственных традиций в семье. Подростковый возраст является критическим периодом в формировании личности, когда подростки ищут ответы на вопросы о морали и этических нормах. Семья играет ключевую роль в передаче культурных и духовных ценностей из поколения в поколение. В статье обсуждаются особенности подросткового возраста, методы воспитания нравственных традиций в семье и роль школы в этом процессе. Представлены методы воспитания, такие как персональный пример, открытое общение, семейные традиции и ритуалы, а также пути укрепления связи подростков с культурными корнями семьи. Анализируются вызовы и препятствия, с которыми могут столкнуться родители и педагоги, включая конфликт поколений, влияние социальных сетей и нехватку времени. Статья предлагает комплексный подход к воспитанию нравственных традиций, основанный на сотрудничестве семьи и школы, и направленный на формирование прочного морального фундамента у подростков.

Ключевые слова: подростковый возраст, ценность, нравственность, воспитание, народная педагогика, традиционные правила, национальная ценность.

This article explores the issue of educating students during adolescence to preserve moral family traditions. Adolescence is a critical period in the formation of an individual's moral compass, when young people seek answers to questions about ethics and norms. The family plays a pivotal role in passing down cultural and spiritual values from one generation to the next. The article discusses the characteristics of adolescence, methods for fostering moral traditions within the family, and the role of schools in this process. It presents various approaches to nurturing moral values, such as setting a personal example, open communication, family traditions and rituals, and ways to strengthen adolescents' connection to their cultural roots. The paper also analyzes challenges and obstacles that parents and educators may encounter, including generational conflicts, the influence of social media, and time constraints. The article advocates for a comprehensive approach to moral tradition education, based on collaboration between families and schools, aiming to establish a solid moral foundation for adolescents.

Keywords: adolescence, value, morality, education, folk pedagogy, traditional rules, national value

Өсүп келе жаткан муундун тарбиясы – коомдун өнүгүшүнүн эң маанилүү фактору. Анын милдети – жалпы маданиятта, илимде, искусстводо, тилде, адеп-ахлакта, жүрүм-турумда, коомдук мамилелерде чагылдырылган адамдардын көп кырдуу тажрыйбасын муундан муунга өткөрүп берүү.

Үй-бүлөдөгү адеп-ахлак салттары муундан муунга берилүүчү жана инсанды моралдык жактан калыптандыруучу баалуулуктардын, нормалардын жана жүрүм-турум эрежелеринин системасын камтыйт. Бул каада-салттар маданий, диний жана социалдык факторлорго жараша ар кандай болушу мүмкүн, Бирок, жалпысынан боорукердик, урматтоо, чынчылдык, жоопкерчилик, эмгекчилдик жана жакындарына кам көрүү сыяктуу сапаттарды өнүктүрүүгө багытталган.

Үй-бүлөдө адеп-ахлак каада-салттары күнүмдүк өз ара аракеттенүү, ата-эненин үлгүсү, үй-бүлөлүк ырым-жырымдар жана каада-салттар, ошондой эле үй-бүлөлүк тарых жана ата-бабалар жөнүндө окуялар аркылуу берилет. Ата-энелер бул каада-салттардын маанисин билип, аларды үй-бүлөдө аң-сезимдүү өөрчүтүп, балдарга алардын баалуулугун түшүнүүсү маанилүү.

Мектепте жана үй-бүлөдө болгон балалык, өспүрүм куракта инсандын калыптанышы тарбия аркылуу адамды коомго даярдоонун негизги этаптары болуп саналат. Адеп-ахлактык тарбия инсанды ар тараптуу өнүктүрүүнүн жалпы системасында маанилүү роль ойнойт. Инсандын нравалык өнүгүүсү татаал жана карама-каршы процесс. Буга азыркы коомдун адеп-ахлак жаатындагы тарыхый калыптанып калган түшүнүктөрдү өздөштүрүү, өзүн өзү башкаруунун жогорку деңгээлине жетишүү кирет. Балага адеп-ахлактык тарбия берүү эрте, мектепке чейинки курактан, балдардын биринчи жүрүм-турум адаттары калыптанган кезде башталат. Андыктан, баладагы нравалык сапаттарды өнүктүрүүгө олуттуу көңүл буруу керек.

Балдар мектепте системалуу адеп-ахлактык тарбия алышат. Бул жерде алар илимдин негиздерин өздөштүрүп, дүйнө таанып, акыл-эсин, сезимдерин өркүндөтүп, коомчулуктун турмушуна аралашат. Бирок, бул инсандын калыптанышынын эң жалпы этаптары гана.

Инсандын калыптанышынын эң маанилүү факторлорунун бири – үй-бүлө. Балага биринчи турмуштук тажрыйбасын берип, кулк-мүнөзүнүн жана адептүүлүгүнүн, адептүүлүгүнүн пайдубалын түптөгөн үй-бүлө. Адамга бала кезинде сиңирген нерсе, тигил же бул жол менен ага өмүр бою таасирин тийгизет. Үй-бүлө баланын инсандыгын түзөт, андан кийин өспүрүм, жаш жигит өзүнүн жашоо образы менен жубайлардын, улуу жана жаш муундардын ортосундагы мамилелердин мүнөзү боюнча балдардын өнүгүүсүнө багыт берет, ошондой эле ага жетүү үчүн белгилүү бир билим берүү максаттары, ар кандай педагогикалык каражаттар колдонулат [1].

Балдарды үй-бүлөдө тарбиялоо маселеси татаал жана көп кырдуу маселелердин бири болуп саналат. Билим адамды жашоого жана эмгекке даярдайт, ага өндүрүштүк жана эмгек тажрыйбасын, адамзат топтогон рухий байлыкты берет. Адеп-ахлактык тарбия өсүп келе жаткан муундун көз карашын, ишенимин калыптандырат, адамдын эркин, кулк-мүнөзүн бекемдейт ж.б. Балдардын адамдык мыкты сапаттарга ээ болушунда ата-эненин жеке үлгүсү, алардын эмгеги, билими, адептүүлүгү чоң роль ойнойт. Баланын кичинексей кезинде көргөн жана сезген нерселеринин баары анын акылында терең, өчпөс из калтырат. Адеп-ахлактык жактан тарбиялуу болуу – ар бир иштеген адамды урматтоо, өзүн жакшы алып жүрүү, бардык нерсеге активдүү болуу, ишке чыгармачылык менен мамиле кылуу, мүмкүн болушунча пайда алып келүүгө аракет кылуу, чынчыл, калыстык, таш боордукка сабырсыздык, адамды кемсинтүүнүн бардык формалары менен күрөшүү.

Балдарды үй-бүлөдө туура тарбиялоого жана балдардын адеп-ахлактык аң-сезимин калыптандыруу үчүн ар бир үй-бүлөдө болгон каражаттар: жомок айтуу, балдарга үн чыгарып окуу, баарлашуу, оюндар, сунуштар, үй-бүлөдөгү эмгек жана эстетикалык тарбия, жаратылыш менен байланыш ж.б.у.с. [1].

Ата-эненин үлгүсү – бала багыт алган жана анын негизинде адамдык мамилелердин түрдүү формаларын өздөштүргөн биринчи үлгү. Бул абдан маанилүү, анткени, биринчи таасирлер эң күчтүү, алар өмүр бою сакталат. Балдар дайыма ата-энелерине көңүл буруп, алар менен күн сайын баарлашышат. Демек, алар чондордун жүрүм-турумуна, жүрүм-турумуна, адаттарына, ошондой эле ички сапаттарына, ой жүгүртүүсүнө, милдеттерине болгон мамилесине терең маани беришет.

Өспүрүм курак тарбиялоо процессинде эске алынышы керек болгон бир катар спецификалык өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт:

- Идентификацияны издөө - өспүрүмдөр өздөрүнүн имиджин түзө башташат, "мен киммин?" жана "мен ким болгум келет?". Алар дүйнөдө өз ордун табууга аракет кылып жатканда ар кандай ролдорду жана жүрүм-турум стилдерин сынап көрүшү мүмкүн.

- Досторунун таасири - өспүрүм куракта достордун жана теңтуштардын таасири күчөйт. Өспүрүмдөр ата-энесинен көз карандысыздыкка умтулушат жана көбүнчө теңтуштарынан кеңеш жана колдоо издешет.

- Критикалык ой жүгүртүүнү өнүктүрүү - өспүрүмдөр курчап турган дүйнөнү жана учурдагы нормаларды сындай башташат. Алар өз жолун табууга аракет кылып жатканда учурдагы эрежелерге жана баалуулуктарга шек келтириши мүмкүн.

- Эмоционалдык туруксуздук - өспүрүм куракта гормоналдык өзгөрүүлөргө жана инсандык калыптанууга байланыштуу эмоционалдык өзгөрүүлөр көп кездешет. Өспүрүмдөр сезимтал, импульсивдүү жана эмоциялардын таасирине кабылышы мүмкүн.

- Адеп-ахлактык көрсөтмөлөрдү издөө - бул мезгилде өспүрүмдөр адеп-ахлактык баалуулуктарын жана принциптерин активдүү калыптандырышат. Алар өз каалоолору менен болгон нормалардын ортосунда ички карама-каршылыкты сезип, алардын ортосунда компромисс табууга аракет кылышы мүмкүн [4].

○Бул өзгөчөлүктөрдү түшүнүү ата-энелерге жана педагогдорго өспүрүм курактын өзгөчө муктаждыктарын жана чакырыктарын эске алуу менен үй-бүлөдө адептик салттарды тарбиялоого натыйжалуу мамиле кылууга жардам берет. Ата-энелер жана педагогдор өспүрүм курактагы окуучуларды үй-бүлөдөгү адеп-ахлактык салттарды сактоого тарбиялоо үчүн колдоно турган бир катар ыкмалар бар:

- Жеке мисал – ата-энелер өспүрүмдөр үчүн негизги роль моделдери. Балдарыңызга сиңиргиси келген баалуулуктарды жана принциптерди көрсөтүү маанилүү. Чынчыл, урматтуу, камкор жана жүрүм-турумуңузда жоопкерчиликти болуңуз, ошондо балдарыңыз бул сапаттарды кабыл алышат.

- Ачык баарлашуу – өспүрүмдөр менен ачык жана ишенимдүү мамиледе болуңуз. Алар менен адеп-ахлак, этика жана үй-бүлөлүк баалуулуктар маселелерин талкуулаңыз. Алардын ой-пикирлерин жана көз караштарын угуңуз, сынчыл ой жүгүртүүгө үндөнүз жана моралдык дилеммаларга өз жоопторун табууга жардам бериңиз.

- Үй-бүлөлүк каада – салттар жана ырым-жырымдар – муундан муунга өтүп келе жаткан үй-бүлөлүк каада-салттарды жана ырым-жырымдарды өрчүтүү. Бул биргелешкен майрамдар, үй-бүлөлүк кечки тамактар, саламдашуу жана коштошуу ырым-жырымдары, үй-бүлө окуялары жана үй-бүлө мүчөлөрүнүн ортосундагы байланышты чыңдоого жана үй-бүлөлүк баалуулуктарды жеткирүүгө жардам берген башка иш-чаралар болушу мүмкүн.

- Үй-бүлөлүк тарых окуялары – ата-бабалары, жетишкендиктери жана кыйынчылыктары жөнүндө өспүрүмдөр менен бөлүшүү. Үй-бүлөлүк баалуулуктар аларга жашоодо кандайча жардам бергенин жана муундан муунга кандайча өткөндүгүн көрсөтүңүз. Бул өспүрүмдөргө чоңураак нерсенин бир бөлүгү катары сезүүгө жана үй-бүлөлүк каада-салттарды баалоого жардам берет.

- Иш-аракеттерге катышуу – өспүрүмдөрдү боорукердикти, башкаларга кам көрүүнү жана жоопкерчилик сезимин өрчүтүүчү ыктыярдуу иш-чараларга, кайрымдуулук иштерине жана башка иш-чараларга катышууга үндөө. Бул ыктыярдуу кызматты, улгайган адамдарга жардам берүүнү, жашыл демилгелерге жана башка социалдык долбоорлорго катышууну камтышы мүмкүн.

- Эмоционалдык сабаттуулукту өнүктүрүү – өспүрүмдөргө эмоционалдык сабаттуулукту өнүктүрүүгө жардам берүү, эмоцияларын дени сак жол менен таанууга жана билдирүүгө үйрөтүү. Бул алардын сезимдерин жакшыраак түшүнүүгө жана башкарууга, ошондой эле башкаларга боорукердик жана кам көрүүгө жардам берет.

- Маданий тамырлар менен байланышты чыңдоо – өспүрүмдөрдү үй-бүлөсүнүн маданий мурастары менен тааныштыруу, маданий иш-чараларга катышуу, өз элинин тарыхы жана каада-салттары менен таанышуу. Бул аларга маданий тамырлар менен байланышты сезүүгө жана үй-бүлөлүк каада-салттарды баалоого жардам берет.

- Мугалимдер жана адистер менен кызматташуу – адеп-ахлактык салттарды тарбиялоодо бирдиктүү мамилени камсыз кылуу үчүн мектеп психологдору жана социалдык кызматкерлер сыяктуу педагогдор жана адистер менен биргеликте иштөө. Алар тажрыйбага жана изилдөөгө негизделген кошумча ресурстарды, колдоону жана кеңештерди бере алышат.

- Ошондой эле, мектеп дагы өспүрүмдөрдүн адеп-ахлактык салттарын тарбиялоодо маанилүү ролду ойнойт. Мугалимдер үй-бүлөлүк баалуулуктарды бекемдөө жана окуучулардын адеп-ахлактык сапаттарын өнүктүрүү үчүн ар кандай ыкмаларды колдоно алышат:

- Окуу планына үй-бүлөлүк баалуулуктарды интеграциялоо – адабият, коомдук илимдер, тарых жана искусство сыяктуу ар кандай предметтерге үй-бүлөлүк баалуулуктар, адеп-ахлак жана этика

темаларын киргизүү. Бул өспүрүмдөргө кеңири маданияттын жана тарыхтын контекстинде үй-бүлөлүк салттын маанилүүлүгүн түшүнүүгө жардам берет.

- Класстан тышкаркы иш-чараларды уюштуруу үй-бүлөлүк күндөр, майрамдар, волонтердук долбоорлор жана дискуссиялык клубдар сыяктуу үй-бүлөлүк баалуулуктарды бекемдөөгө багытталган класстан тышкаркы иш-чараларды өткөрүү. Бул иш-чаралар өспүрүмдөргө үй-бүлөлүк баалуулуктарды чыныгы жашоодо колдонууга жана социалдык көндүмдөрдү өрчүтүүгө жардам берет.

- Социалдык жана эмоционалдык көндүмдөрдү өнүктүрүү – окуу планына өспүрүмдөргө эмпатияны өнүктүрүүгө, чыр-чатактарды чечүүгө, эмоцияларды башкарууга жана адеп-ахлактык принциптерге ылайык чечим кабыл алууга жардам берген социалдык жана эмоционалдык окуу көндүмдөрү.

- Ата-энелер менен кызматташуу – ата-энелер менен тыгыз кызматташууну колдоо, адеп-ахлактык салттарды тарбиялоого арналган биргелешкен иш-чараларды жана семинарларды өткөрүү. Бул тарбиялоодо ырааттуулукту камсыз кылууга жана үй-бүлө менен мектептин ортосундагы байланышты чыңдоого жардам берет.

- Жеке мамиле – ар бир өспүрүмдүн жеке өзгөчөлүктөрүн, кызыкчылыктарын, жөндөмдөрүн жана муктаждыктарын эске алыңыз. Муктаж болгондорго кошумча ресурстарды жана колдоону сунуштаңыз жана жогорку моралдык стандарттарды көрсөткөндөрдө лидерликти өнүктүрүүгө үндөнүз.

- Адеп-ахлактык салттарды тарбиялоо процессинде үй-бүлөдө жана мектепте ар кандай кыйынчылыктар жана тоскоолдуктар жаралышы мүмкүн:

- Муундардын чыр-чатагы – өспүрүмдөр үй-бүлөнүн салттуу баалуулуктары менен заманбап социалдык нормалардын ортосунда карама-каршылыкты сезиши мүмкүн. Алар үй-бүлөлүк салттарды эскирген же Заманбап эмес деп кабыл алышы мүмкүн. Ачык диалог жүргүзүү жана аларга салтты сактоо менен заманбап дүйнөгө ыңгайлашуунун ортосундагы тең салмактуулукту сактоого жардам берүү маанилүү.

- Социалдык медиа жана медиа таасирлери өспүрүмдөргө олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн, кээде үй-бүлөлүк баалуулуктарга каршы келет. Бул булактардан алган маалыматты өспүрүмдөр менен талкуулоо жана аны сын көз менен баалоого жардам берүү маанилүү.

- Убакыттын жана ресурстардын жетишсиздиги-көптөгөн үй-бүлөлөр балдарды толук кандуу тарбиялоо үчүн убакыттын жана ресурстардын жетишсиздигине туш болушат. Ата — энелер жумуш менен, ал эми өспүрүмдөр окуу жана башка иш-чаралар менен алек болушу мүмкүн. Биргелешкен иш-чараларга жана баарлашууга убакыт бөлүү, адеп-ахлактык салттарды тарбиялоону колдоо үчүн жамааттын жана мектептин ресурстарын колдонуу маанилүү.

- Үй-бүлөдөгү ар кандай баалуулуктар – айрым үй-бүлөлөрдө ата-энелердин ортосунда баалуулуктар жана тарбиялоо ыкмалары боюнча пикир келишпестиктер болушу мүмкүн. Тарбиялоодо ырааттуулукту камсыз кылуу үчүн компромисс табуу жана мамилелерди координациялоо маанилүү.

- Өспүрүмдөрдүн психологиялык көйгөйлөрү – кээ бир өспүрүмдөр депрессия, тынчсыздануу же өзүн-өзү сыйлоо маселелери сыяктуу психологиялык көйгөйлөргө туш болушу мүмкүн. Бул маселелер алардын үй-бүлөлүк баалуулуктарды сиңирүү жана колдонуу жөндөмүнө таасир этиши мүмкүн [10].

Улуттук өзгөчөлүктөрдү жана үй-бүлө түзүмүн эске алуу менен балдарды үй-бүлөдө тарбиялоого жана өз алдынча жашоого даярдоого таасир этүүчү төмөнкү факторлор болуп саналат:

- Бул таасирдин негизги булагы үй-бүлөнүн элдин турмушу, коомдун максаттары менен социалдык биримдиги, ата-энелердин өзүнө, эмгегине, жүрүм-турумуна жогорку талаптарды коюшу болуп саналат. Эмгектеги жана коомдук турмуштагы ийгиликтеринизди балдар менен бөлүшүү, ошону менен бирге балдардын эмгекке үйрөнүүдөгү ийгиликтерине чоң кызыгуу көрсөтүү зарылдыгы;

- Ата-эне менен балдардын үй-бүлөсүндө биргелешип жасаган эмгеги, үй-бүлөнүн бардык мүчөлөрүнүн ортосунда эмгекти негиздүү бөлүштүрүү.

- Үй-бүлөнүн бардык күнүмдүк турмушун уюштуруу: үй-бүлөдөгү тартип жана тактык, үй-бүлөлүк бюджетти пландуу бөлүштүрүү, жалпы күн тартиби (уйку, жумуш, эс алуу убактысы), ар бир жумуш орду, сабактар үчүн орун аныктоо, үй-бүлөлүк эрежелерди сактоо, бала кезинен баштап балдарга туруктуу милдеттерди (өзүн-өзү багуу, мүмкүн болгон иш ж.б.у.с.) аткартуу;

- Үй-бүлөдө жагымдуу мамилелерди түзүү: үй-бүлө мүчөлөрүнүн жашоосуна катышуу, улуу менен кичүүнүн ортосундагы өз ара түшүнүшүү, достук, сый мамиле. Балдар тез чоңоюшат, ата-энелер алардын өсүп жаткан муктаждыктарын эске алышы керек, алардын көз карандысыздык укугун таанып, аларды инсан катары сыйлашы керек;

- Миңдеген жылдар бою эмгек процессинде, күнүмдүк турмушта жана үй-бүлөлүк турмушта салттар, үрп-адаттар, ырым-жырымдар жаралып, алардын сакталышы коомдун иштешин камсыз кылган.

Элдин тарбиялык күч-аракети ой-сезимдерин, адаттарын жаш муунга толук жеткирүүгө багытталган, каада-салт, үрп-адат, ырым-жырым аркылуу улуу муундардын тажрыйбасын өздөштүрүп, аң-сезимге бекемделген, рухий маданияты, турмуш образы да чоң таасир берет.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы: Окуу куралы. – Б:КББИ, 1996.
2. Акимов, М.А. Психология подросткового возраста. Москва: Академия, 2011.
3. Байгазиев С. Улуу “Манас” урпактарыбыздын дил жана тил бешиги. –Бишкек, 1995.
4. Выготский, Л.С. Педагогическая психология. Москва: Педагогика, 1991.
5. Журавлева, Е.В. Воспитание семейных ценностей у подростков. Москва: Генезис, 2015.
6. Крайг, Г. Психология развития. Санкт-Петербург: Питер, 2010.
7. Лемье, П. Развитие моральных ценностей у подростков. Москва: КСП+, 2012.
8. Прихожан, А.М. Психология семейных отношений. Москва: Академия, 2014.
9. Шихирев, П.П. Педагогика и психология семейного воспитания. Москва: Академия, 2009.
10. Алешина, Ю.В., и др. Семейное воспитание: традиции и современность. Москва: АСТ, 2015